

Autokrácia és autoriter rezsim

Észrevételek két osztályozó kategória jelentéséhez és használatához*

TAKÁCS PÉTER

Ez az írás az államok és politikai rendszerek tipológiájának és rendszerezésének egy speciális kérdésével foglalkozik. A klasszifikációs elméletekben megszokott, hogy a kormányzati rendszerekre utaló közjogi jellegű kategóriák – például „prezidenciális köztársaság”, „parlamentáris monarchia” stb. – mellett, sőt olykor helyett, különböző *értéktartalmakat* kifejező fogalmakat használunk. Így Montesquieu nyomán sokan beszéltek és beszélnek ma is „despotikus”, azaz „zsarnoki” államokról; a XIX. században – a múltra visszatekintve – egyes államokat „abszolutista” jelzővel illetek; a XX. században pedig Carl Schmitt és mások munkásságának hatására széles körben elterjedt a „diktatúra” fogalma és a „diktatórikus állam” kategória. Ezeket a dolog természeténél fogva nem lehet értékmentesen használni. Az államok értékalapú osztályozásának vonzereje olyan erős, hogy néha még az eredetileg formális-jogi kategóriák is ilyen jelentést vettek fel. Ez történt például akkor, amikor a „jogállam” tartalmát a XIX. században a „rendőrállamként” felfogott „rendészeti állammal” (*polizey-Staat*), egy évszázaddal később pedig a „totális állammal” szembeállítva határozták meg.

Az értéktartalmat kifejező osztályozó kategóriák¹ körébe tartozik az *autokrácia* és az *autoriter rendszer* is. Mindkettő meglehetősen régi, de az elmúlt két évtizedben új tartalmat kaptak, s miközben korábbi jelentésükből is megőriztek valamit, új jelentésükkel terjedtek el szélesebb körben. Elterjedésük fő oka, hogy sokan önálló kategóriát kerestek az ún. poszttotalitárius, de különösen a 2000 utáni *kelet-európai* államfejlődésre, ahol azok alkalmasnak mutatkoztak Vlagyimir V. Putyin Oroszországának és az ahhoz hasonló államoknak a minősítésére. Mások (az előbbiektől függetlenül) a *távol-keleti* „fejlesztő államok” egyes változatait, például a három év-

* Ez a tanulmány a K 108790 számú, *A modern állam változásai – Történeti perspektívák és a jelenkori kihívásokra adott válaszok* című OTKA-program keretében és annak támogatásával készült.

¹ Az államok klasszifikációjára irányuló elméletekben e kategóriák mai jelentése két-három évszázados múltra tekinthet vissza, ami azt is jelenti, hogy háttérükben a modern európai kultúra új értékei – a *szabadság*, az *egyenlőség*, az *autonómia* és a *szolidaritás* („testvériség”) – állnak. Számos új klasszifikációs megoldás már eredetileg is politikai tartalmú volt, a többi pedig később vált azzá, s igen sok az állam és a jog újkorban megváltozott viszonyát – a *jog eszméjét*, *uralmát* vagy a politika feletti *dominanciáját* – állította középpontjába.

tizeden át Li Kuang-jao elnök által vezetett Szingapúrt írták le velük. Ismét mások pedig (s az előbbiektől is függetlenül) a *közel-keleti és észak-afrikai* országokban, például a Bassár el-Aszad által irányított Szíriában kialakult állami-politikai struktúrákra alkalmazták. S végül, ha már így elterjedt, egyesek alkalmasnak gondolták a közép- és dél-amerikai, az afrikai és ázsiai *diktatúrák* bizonyos fajtáinak kategorizálására is. Arra a kérdésre, hogy helyes-e e kategória ilyen széles körű alkalmazása, alább visszatérek. Hazai szakirodalmunkban e kategóriák két-három éve terjedtek el, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a 2010/11-ben lezajlott rendszerváltozás során létrejött állami és politikai rend nem jellemezhető érdemlegesen az olyan kategóriákkal, mint a „diktatúra”, a „maffiaállam”, a „fasisztoid mutáció”,² és így tovább.

Bár az *autokrácia* és az *autoriter rezsim* jelentése között van némi tartalmi kapcsolat, sőt kisebb átfedés is, azok érdemben két külön, egymással csak laza kapcsolatban álló klasszifikációs kategóriát jelentenek. Ennek ellenére kapcsolatba hozhatók, s ez gyakran meg is történik. E tanulmány végén megvizsgálom, hogy milyen viszonyban gondolják el őket egymáshoz képest.

Az autokrácia (önkényuralom)

Az autokrácia a bizánci időkben keletkezett, ógörög elemekből képzett szó: az αὐτός (*autosz*: ön-, maga, neki) és a κράτος (*krátosz*: uralom) szavak összetétele. Eredetileg a bizánci császárra utalt, aki αὐτοκράτωρ (*autokrátor*) volt. A pozíció magyarázata Bizánc ún. társcsászári intézménye: a két császár közül ugyanis csak az első volt korlátlan úr, minden kötöttség nélküli hatalom birtokosa, ám ő nem viselt megkülönböztető jelzéseket. Ezt a császárt ezért a bizánciak *autokratórnak* mondták, amit talán főcsászárra lehetne magyarítani (bár ez ugyanolyan falsul hangzik, mint az „alkirály” szavunk).

Az αὐτοκράτωρ³ közvetlen jelentése: egyvalaki, aki „maga által” uralkodik. Mivel azonban ennek semmi értelme nincs, később egy konvencionális tartalom kapcsó-

² Lásd például Szalai Erzsébet: A diktatúra indiszkrét bája. *Népszabadság*, 2011. szeptember 18.; Magyar Bálint – Vásárhelyi Júlia (szerk.): *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 1. kötet: 2013, 2. kötet: 2014, 3. kötet: 2015; Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 2015; Ungvári Rudolf: *A láthatatlan valóság. A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*. Budapest, Pesti Kalligram, 2014.

³ Az *autokrátor* eredetileg különbözött a *deszpotésztől*, amit Bizáncban *uralkodói címként* használtak. Mint közismert, ez utóbbinak van magyar vonatkozása is. Az első középkori *deszpotész* ugyanis a mi III. Béla királyunk volt – igaz, nem Magyarországon. Sokak számára emlékezetes, hogy I. Mánuel Komnénosz bizánci császár megállapodott a későbbi III. Béla apjával, III. Istvánnal, hogy Bélát Konstantinápolyba küldik tanulni, ahol majd feleségül veszi Mánuel lányát, s – mivel Mánuel Komnénosznak nem volt törvényes fia – ő öröklje a császári címet. Az eljárás az örökbefogadás egy sajátos, középkori változata volt, hatalmi elemekkel vegyítve. Görög nevet adtak neki, és egy új udvari címet kreáltak számára: Bélából Alexiusz *deszpotész* lett. Mint ilyen, a bizánci udvar hierarchiájában ő állt a

lódott hozzá. Eszerint az *autokrácia* – már amennyiben nem valamilyen mellékjelentéssel használják – általában az „egyeduralomra”, az *autokrata* pedig az „egyszemélyi uralom” alanyára utal. Érthetjük úgy is, hogy az az egyvalaki nem Isten, nem a nép, s nem is valamely csoport megbízásából, hanem a „maga erejéből” lett uralkodó, vagy ha más megbízásából lett is, a „maga erejéből” maradt az.

Így már van értelme: az *egyszemélyi*, az önálló erőből létrehozott, önállóan *megalapozott* és/vagy a gyakorolt hatalomra utal. Ez utóbbi elem miatt a szó jelentésének az önkényesség is része lett: mivel az autokratának nem kell bevonnia másokat a kormányzásba, ezért uralma könnyen *önkényessé* válhat, s rendszerint azzá is válik. E jelentések hosszú idő alatt váltak a fogalom részeivé.

Az elmúlt három-négy évszázad során az autokráciának három jellegzetes felfogása és elmélete alakult ki, s az azokban kifejtett tartalom mintegy rárétegződött az alapjelentésre.

1.

Az *autokratikus állam* kifejezést az államtani irodalomban tudomásom szerint először a göttingeni államtudományi iskolához tartozó német történész, Arnold Hermann Ludwig Heeren (1760–1842) használta. Azokra az államokra utalt vele, amelyekben a kormány nem csupán *végrehajtja* az általános akaratot, hanem meg is fogalmazza, tehát *ki is fejezi*. Különböző történeti műveiben, de különösen az európai államok és gyarmataik történetéről írott kézikönyvében⁴ Heeren despotizmuskat, köztársaságokat és autokráciákat különböztetett meg. Azt hangsúlyozta, hogy az államoknak vannak olyan fajtái, ahol az uralkodó nem Istentől (ez nála: *despotizmus*), s nem is a néptől (ez nála: *köztársaság*) származtatja a hatalmát, hanem saját maga alapozza meg (értsd: saját magára vonatkoztatva igazolja), és a lehetőségekhez képest egyedül gyakorolja. Ezek az *autokráciák*. Ugyanitt szembeállította az „alkotmányos” és az „autokratikus” monarchiát is,⁵ mondván, hogy az előbbiben a döntéseket egy képviseleti testület hozza, melynek eljárása nyilvános, míg az utóbbiban nincs ilyen testület és nyilvános döntéshozatali eljárás. Mint látható, ez a jelentés eltér a bizánci jelentéstől. Az autokratikus állam a hatalomgyakorlás technikáit il-

második helyen. Egykori kiváló bizantinológusunk, Moravcsik Gyula szerint a *deszpotész* a magyar *úr* (*urum*) szó tükörfordítása volt; ezt azonban más kiváló bizantinológusok vitatják. E kérdéssel itt hely hiányában nem foglalkozhatok.

⁴ Lásd Heeren, Arnold Hermann Ludwig: *Handbuch des Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonies*. Göttingen, J. F. Römer, 1809, ³1819. A mű – a korban nem mindig jellemző módon – igen hamar megjelent angolul is: *A Manual of the History of the Political System of Europe and its Colonies*. 1–2. kötet. Oxford, Talboys, 1834.

⁵ *Ugyanott*, (a német kiadásban) 826–827. o., illetőleg (az angol kiadásban) 2. kötet, 404. o.

letően Heerennél közel áll a zsarnoksághoz, sőt – amennyiben az általános akarat nemcsak a közügyekre, hanem a polgárok magánügyeire is kiterjed – szerinte azzá is alakul át. Ez már a terminus második fő jelentése felé mutat.

2.

Miután használatba jött, a szóhoz az önkény gondolata vagy legalábbis annak lehetősége társult, amit – az alkotmányosság eszméjének terjedése idején – rögtön az *alkotmányos korlátok nélküli* hatalomgyakorlásként értelmeztek. A terminussal a XIX. században az „önkényurakra” (régies magyarsággal: a „kényurakra”) és rendszerükre: az önkényuralomra utaltak. Ilyen értelemben használták a magyar történelem egy korszakára (1849–1853) a „Habsburg-önkényuralom” kifejezést a „Habsburg-abszolútizmus” mellett. Az abszolút monarchiákra alkalmazva a szót, ahhoz gyakran hozzágondolták az isteni kiválasztottságot, az Isten általi felhatalmazottságot vagy szentesítést is.

E jellemzők miatt e kifejezéseket használták már a XVIII–XIX. században az orosz állam leírására, illetőleg az orosz uralkodó megjelölésére – olykor maguk az oroszok is. Az uralkodói hatalmat megjelölő orosz szó (самодержец, *szamogyerzsec*, kb. egyeduralkodó) – amint arra több mai történész, a hazai szakirodalomban például Sashalmi Endre rámutatott⁶ – a görög αυτοκράτωρ (*autokrátor*) tükörfordítása. A bizánci császár egyik titulását először a cári címet még nem használó moszkvai nagyfejedelem, „minden oroszok ura”, III. Iván (uralk.: 1462–1505) vette fel, de a fenti jelentés csak később kapcsolódott hozzá. A bizánci befolyástól megszabaduló orosz államban a *szamogyerzsec* nem az uralkodó és az alattvalók viszonyára vonatkozott, hanem az uralkodói hatalom forrását jelölte: olyan uralkodót illetett meg, akit közvetlenül Isten hatalmazott fel az uralkodásra.⁷ Az orosz uralkodók másik címe a государь (*goszudar*, kb. korlátlan úr, fejedelem)⁸ volt, főleg a társadalom nem szabad elemei számára. E két jelentéselem a XVIII–XIX. századra összeolvadt: I. Miklós egy 1832-es rendelete szerint „az orosz császár” (*imperator Rosszijszkij*), tehát a cár autokratikus és korlátlan uralkodó (*goszudar szamogyerzsavnij i nyeog-ranyicsennij*). „Legfelső hatalmának nemcsak félelemből, hanem lelkiismeretből is engedelmeskedni kell, mert azt maga Isten parancsolja.”⁹ Ezek után érthető, ha az amerikai történész, Gustave Alef (1922–1996) a „moszkovita autokrácia” eredetéről írott munkájában így határozta meg az autokráciát: „Az autokrácia olyan autoritás,

⁶ Sashalmi Endre: Autokrácia, abszolútizmus, isteni jogalap: a 16–17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája. *Aetas*, 13. évf. 1. szám (1998) (www.aetas.hu).

⁷ Lásd e tekintetben még Isabel de Madariaga tanulmányát (adatai alább).

⁸ Az orosz nyelv elsajátításának kényszerétől mentesen felnőtt olvasó számára megjegyzem itt, hogy a государство (*goszudarsztvo*) mai jelentése: állam, állami, állapot.

⁹ Idézi Sashalmi Endre: *idézett mű*, ugyanott.

amely mentes az alkotmányos vagy hagyományos korlátozásoktól. Általában az isteni szentesítés igénye kíséri”.¹⁰ Az erre épülő közjogi rend Oroszországban lényegében 1905-ig állt fenn.

3.

Az *autokrácia* harmadik – a korábbiakhoz képest teljesen új és modern – jellegzetes jelentése a XX. században az osztrák–amerikai államjogász és jogfilozófus, Hans Kelsen (1881–1973) műveiben jutott szerephez. Általános államtanában Kelsen az állami és politikai rendszerek két fő formáját különböztette meg: a demokráciát és az autokráciát.¹¹ E két államformát egy idealizált skála végpontjain képzelte el; úgy, hogy a valóságos államok vagy az egyikhez, vagy a másikhoz kerülnek közel. Alapgondolata az volt, hogy az állami rend mint jogrend lényegében „kényszerrend”, s mint ilyen, elvileg és általában a szabadság ellentéte: „a szabadság eszméje” – fogalmazott egy helyütt¹² – „minden állam negációja”. Ennek alapján az államformaképzést meghatározó fő kérdést Kelsen abban látta, legalábbis korai műveiben, hogy a rendnek alávetettek részesülnek-e a norma megalkotásának lehetőségében. „Demokrácián” olyan rendszert értett, ahol azok a személyek alkotják meg a kényszerítő normákat, akik e normáknak alá vannak vetve, s ebben az értelemben mindenki részt vesz a normaalkotásban. Ennek ellenpontja az „autokrácia”, ahol a normáknak alávetettek teljesen ki vannak zárva a rend megalkotásából, mert az egyetlen ember dolga és joga, aki viszont nincs alávetve e rendnek. E megközelítésben nem az az érdekes, hogy a két kategória formálissá vált, vagy hogy mindennek szinte semmi köze nem volt az addigi fogalmi hagyományhoz, hanem az, hogy Kelsen – talán azért, mert politikai értékeit illetően liberális és demokrata volt – szükségszerűen összekapcsolódónak tüntette fel a szabadság (liberalizmus) és a többségi uralom (demokratizmus) – egyébként nem szükségszerűen összekapcsolódó – szempontjait. Az autokrácia számára olyan államforma volt, amely mind a kettőt tagadta.¹³

¹⁰ Alef, Gustave: *The Origins of Muscovite Autocracy: the Age of Ivan III*. Wiesbaden, Harrassowitz, 1986. 10. o. (Idézi Sashalmi Endre: *idézett mű*, ugyanott).

¹¹ Kelsen, Hans: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, J. Springer, 1925. 320–326. o. Lásd még Kelsen, Hans: *Grundriß einer allgemeinen Theorie des Staates* (1926), magyarul: *Az államelmélet alapvonalai*. Ford. Moór Gyula. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1927 és Miskolc, Bíbor, 1997. 93–95. o.

¹² Kelsen, Hans: Az államelmélet alapvonalai. *Idézett kiadás*, 93. o. Az e kis kötet mögött álló vas-kos alapmű, az *Allgemeine Staatslehre* e problémát bonyolultabban közelíti meg; vö. *idézett kiadás*, 320–322. o.

¹³ Érdekes, hogy amikor a kelsen elméletre sok vonatkozásban támaszkodó, sőt egyik államelméleti munkáját nyelvünkre átültető magyar jogfilozófus, Moór Gyula, átvette tőle az *autokrácia* kategóriát, akkor annak értelmezésekor hallgatólagosan az egyik korábbi jelentéshez tért vissza. Nem csoda, hiszen Moór egy másféle értékrend híve volt. Moór azt olyan államformaként határozta meg, amely

+ 1?

Amikor azt látjuk, hogy a mai magyar állami és politikai rendszert többen is – például Kornai János¹⁴ vagy alkalmilag Kis János¹⁵ és mások – autokráciaként határozzák meg, akkor először is azt kell megkérdeznünk, hogy a fogalmat valamelyik fenti értelemben használják-e. Válaszom: bár a hazai szóhasználatban mindhárom jelentés elemei megtalálhatók, főleg persze a másodiké, összességében a magyar szerzők nem ilyen értelemben használják a fogalmat. A második kérdés: ha ez igaz, milyen értelemben teszik? Erre még visszatérek, de már itt megelőlegezem a választ: a hazai szóhasználatban az *autokrácia* – részben legalábbis – *autoriter rendszert*, vagyis *tekintélyuralmat* jelent, amit úgy értelmeznek, helyesen, mint a demokrácia és a diktatúra vagy inkább a demokrácia és a totalitarizmus közötti valamilyen *köztes állapotot*.

Az autoriter rezsim (tekintélyuralmi rendszer)

Az „autoriter” jelző az *autoritás* szóból ered, ami – bár számos jelentése van – e kontextusban elsősorban az *erőskezü* hatalomgyakorlásra utal, melynek során a hatalom gyakorlója *tekintélyt* szerez vagy – s ez végeredményét illetően majdnem ugyanaz – tiszteletet parancsol. A terminus nyelvileg is, tartalmilag is azt sugallja, hogy valamely államban, illetőleg politikai rendszerben a hatalom *tekintély* által megalapozott *archaikus* tényezőinek nagyobb szerepe van, mint az önkéntes *megegyezésen* alapuló vagy *kooperatív* elemeinek. Azaz a hatalom inkább az *erő* és a *hierarchia* révén integrál, semmint koordinál, s inkább *engedelmességre* tart igényt, semmint önkéntes együttműködésre ösztönöz. Mivel azonban ezt a modern államfejlődés egy bizonyos korszakában teszi, ezért tekintettel van annak már kialakult jellegzetes intézményeire, például a parlamentre, melyet nem számol fel, sőt úgy tünteti fel önmagát, mint ami orvosolja ennek bajait. Az így megszerveződő hatalom ugyanakkor nem egy-

egyetlen személy kezében összpontosítja az államhatalmat, aki aztán *tetszése szerint* élhet vele. Vagyis az autokrácián lényegében korlátok nélküli abszolutizmust értett.

¹⁴ Kornai János már 2011-ben ezt a terminust használta egy publicisztikában: „a politikai formáció, amelyben élünk, *autokrácia*” – fogalmazott (lásd Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6.). Öt évvel később egy szakcikkben ugyancsak *autokráciaként* írta le a magyar helyzetet; vö. Kornai János: Még egyszer a „rendszerparadigmáról”. Tisztázás és kiegészítések a poszt szocialista régió tapasztalatainak fényében. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. (2016. október). 1074–1119. o.

¹⁵ Lásd Kis János: *Az autokráciák fogalmi topográfiájához. Előadás „A nép nevében?” című konferencián*. DE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék – CEU Politikatudományi Tanszék, 2016. január 12., elérhető a YouTube-on: <https://www.youtube.com/stb>. Utalásszerűen Kis János: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985–2014*. Pozsony, Kalligram, 2014. 537. o. Publicisztikában: Kis János az orbánizmus válságáról és a tüntetésekről (interjú). *Magyar Narancs*, 2014/51. szám, december 18.; Kis János: Népszavaztatás után. *Magyar Narancs*, 2016/41. szám, október 13.

szerűen az állami intézményrendszer révén formálja az uralmi viszonyokat, hanem egy szélesebb politikai rend viszonyai között alakítja azokat.¹⁶

Az ilyen rendszerek korai formái az I. világháború utáni Európában jöttek létre, s ekkor született a magyar kifejezés régies változata is: a *tekintélyi kormányzat*. E rendszereket hazai szakirodalmunkban Ottlik László (1895–1945), Egyed István (1886–1966) és Csekey István (1889–1963) már az 1930-as években elemezte.¹⁷ Az *autoriter rezsim* (tekintélyuralmi rendszer) terminus az 1960-as években terjedt el a szakirodalomban, elsősorban az Egyesült Államokban élő spanyol politológus-szociológus, Juan José Linz (1926–2013) elemzése nyomán. Linz először a francóista spanyol államot írta le vele, majd kidolgozta az ilyen rendszerek általános elméletét is. Azt állította, hogy Francisco P. H. T. Franco rendszere (1937–1975) nem totalitárius, és nem is demokratikus, hanem autoriter: olyan, ami e kettő közé helyezhető egyedi jellegzetességekkel bír.¹⁸

PÉLDÁK, KÉRDÉSEK

A kifejezés aztán az 1970-es évektől a jobb- és baloldali nem demokratikus, de nem is érett totalitárius rendszerek afféle gyűjtőfogalma lett. Autoriternek mondták – például – az egyébként kereszténydemokrata António de Oliveira Salazar miniszterelnökségét Portugáliában (1932–1968)¹⁹ és – visszatekintőleg – a francia Philippe Pé-

¹⁶ Ez az egyik oka annak, hogy a 2010/11-es magyarországi fordulat az itthoni szóhasználat szerint akkor is „rendszerváltozásnak” nevezhető, ha a tulajdonviszonyokban vagy a gazdaság és politika viszonyában beállott változás nem emlékeztet az 1989/90-es „rendszerváltozásra”, az állami intézményrendszer terén beállott változások pedig inkább a folyamatosság látszatát erősítik, s nem a megszakítotttságot. A „rezsimváltozás” fogalmával operáló politológiai szakirodalom (lásd például Körösenyi András: *A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim*. In Körösenyi András [szerk.]: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris – MTA TK PTI, 2015. 401–422. o.) a bekövetkezett változás jelentőségének eliminálását vagy jellege egyértelmű meghatározásának elkerülését szolgálja.

¹⁷ Ottlik László: *Parlamentarizmus és diktatúra* (1–4). *Magyar Szemle*, 5. évf. (1932). XIV. kötet, 4. szám és XV. kötet, 1–3. szám. 387–396., 97–104., 193–200. és 288–296. o.; Egyed István: *Az új államrendszerek és a magyar alkotmány. Magyar jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok*. 3. évf. (1933). Klny., 1–22. o.; Csekey István: *Tekintélyállam és a magyar alkotmány. Der autoritäre Staat. Jog*, 1936/6. szám. 76–88. o.

¹⁸ Linz, Juan J.: *An Authoritarian Regime: The Case of Spain*. In Allard, Eric – Littunen, Yrjö (szerk.): *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Helsinki, Academic, 1964. J. J. Linztől lásd még: *The Perils of Presidentialism. Journal of Democracy*, 1. évf. 1. szám (1990). 51–69. o., magyarul: *Az elnöki rendszer veszélyei. Politikatudományi Szemle*, 1992/1. szám. 142–159. o.; *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London, Lynne Rienner, 2000.

¹⁹ Lásd erről például Pinto, António Costa: *Salazar's Dictatorship and European Fascism. Problems of Interpretation*. New York, Columbia University Press, Social Science Monographs, 1995.

tain rendszerét az ún. Vichy-Franciaországban (1940–1944).²⁰ Később e kategóriába gyömöszölték bele a „megenyhült”, ti. terrorisztikus vonásaikat elhagyó, strukturális sajátosságait ugyanakkor fenntartó késő totalitárius szocialista államok egyes változatait is; így például Kádár (Csermanek) János 1957/1963 és 1989 közötti Magyarországot, Josip Broz Tito 1948 és 1980 közötti Jugoszláviáját, valamint a Władysław Gomułka, majd Edward Gierek által vezetett, 1956 és 1970, illetőleg 1970 és 1980 közötti Lengyelországot.

Az „autoriter rezsím” jellegzetesen klaszterfogalom,²¹ melynek egymástól nagyon különböző jellemzőkkel bíró elemei is lehetnek. Ezért idesorolható egyfelől az olajozottan működő látszat-parlamentarizmus, másfelől a parlamentarizmusnak még a látszatát sem felmutató autoriter diktatúra is. Néha – nyilvánvaló túlzással és a fogalom kereteit szétfeszítve – még a jól működő prezidenciális vagy félprezidenciális rendszert, például Charles de Gaulle 1958 utáni uralmát, a gaulle-izmust is autoriternek mondják.²² Ez azért túlzás, mert nem minden *autoriter*, ami erős *autoritás-ra épül*, s az „autoriter hang” lehet pusztán hatalomgyakorlási stílus is, strukturális háttér nélkül. A „tekintélyuralmi rendszer” mindazonáltal meghatározott struktúrát jelent (amit alább bemutatok). Így például Franciaországban De Gaulle 1958-tól 1969-ig hatalmon volt, mégsem jutott eszébe, hogy korlátoznia kellene vagy lehetne a sajtószabadságot, ahogyan azt az autoriter rezsimiek vezetői a kezdet kezdetén rögtön megteszik. Ezért mondható: komoly autoritást épített fel, rendszere mégsem volt autoriter. A kibontakozó autoriter diktatúra közismert példája Engelbert Dollfuss kancellársága Ausztriában (1932–1934),²³ a kibontakozotté pedig Józef Piłsudski rendszere Lengyelországban (1926–1935).

A klaszter-jelleget az utóbbi évtizedekben az is erősítette, hogy a politikatudományi szakirodalom nemcsak az 1990 után kiépülő kelet-európai rendszerek közül

²⁰ Lásd erről Paksy Máté: *A konstitucionalizmus archeológiája*. Budapest, Gondolat, 2014. 236–237., 241. és 245. o.

²¹ A *klaszter* itt arra utal, hogy a különböző halmazoknak egymástól szinte mindenben eltérő elemei is lehetnek, feltéve, hogy van olyan halmaz, amellyel van egy közös elemük. A wittgensteini *családi hasonlóság* kifejezés talán hasznosabb. A *családi* jelző (Ludwig Wittgenstein nyomán, de szabadon példálózva) azt jelenti, hogy négy testvér a következőképpen is hasonlíthat: Annának és Hannának a szeme (*k*) hasonlít egymásra, de arcuk más vonásai nem nagyon, Hannának és Pannának ugyanolyan a szája (*s*), de másban nem hasonlítanak, Pannának és Blankának pedig szinte egyforma az orra (*z*), de szemük és szájuk már különbözik. Tehát a négy gyermek arcán nincs egy olyan vonás, amelyik *mind-egyikükben* közös lenne (így vonásaik egy „klaszter” részei). Ám ha *rájuk nézünk*, mégiscsak az lesz a benyomásunk, hogy testvéreket látunk, mert nagyon hasonlítanak egymásra. Vagyis a klaszterképző tényező *nem tetszőleges*, hanem annak „*rájuk nézve*”, az arcukon kell meglennie.

²² Lásd például Soós Eszter: Charles de Gaulle és a karizma mindennapivá válása. In Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi Tanulmányok*. Budapest, k. n. 2012. 23–48. o. Lásd még Enyedi Zsolt – Körösenyi András: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris, 2004.

²³ Lásd a következő kötet egyes tanulmányait: Bischof, Gunter – Pelinka, Anton – Lassner, Alexander: *The Dollfuss-Schuschnigg Era in Austria*. Contemporarian Austrian Studies, 11. kötet. New Brunswick, Transaction Publisher, 2003.

minősített többet autoriternek – így mindenekelőtt Putyin Oroszországát (2000-től), Lukasenko Fehéroroszországát (1994-től), a különböző elnökök által vezetett Ukrajnát²⁴ és a 2010 utáni Magyarországot²⁵ –, hanem egyre több Európán kívüli ország rendszeréről állította ezt.²⁶ Például – okkal vagy (nemritkán) ok nélkül – így minősítették Szaúd-Arábiát és Bahreint, a Moammer Kadhafi által vezetett Líbiát (1969–2011), a Hoszni Mubárak alatti Egyiptomot (1981–2011), a Bassár el-Aszad uralma alatti Szíriát (2000-től), valamint a Homeini és Hámenei ajatollahok által vezetett Iránt (1979-től) is. Mások szerint éveken, sőt évtizedeken át autoriter volt a Dél-afrikai Köztársaság (1994-ig), Argentína (1966–1973), Brazília (1964–1985), valamint Tajvan (1947–1980) és Burma (1962–2011) is. Ha mindez igaz, akkor a terminusnak nem lehet értelmes jelentést adni. Mindez azonban nem feltétlenül igaz.

Komoly szakirodalmi viták tárgya az is, hogy autoriter rezsimnek tekinthető-e a magyar ún. Horthy-rendszer (1920–1944). A részben politikailag motivált, részben azonban tudományosan megérvelt *igenek* és a *nemek* mellett e kérdésre vonatkozóan akad olyan válasz is, amely szerint az ún. Bethlen-konzolidáció korszakában *még nem*, a Gömbös-, Imrédy- és Teleki-kormányok alatt, vagyis 1932-től azonban *már (talán) igen*.²⁷ A Horthy-korszak minősítése egyebek mellett azért is érzékeny probléma, mert sok (bár nem minden) vonása hasonlít a két világháború közötti Lengyelország rendszeréhez, amit történészek alkalmasint tárgyalnak is,²⁸ s az ún. szanációs rendszert egyértelműen „autoriter diktatúrának” tartják. Lengyelországgal szemben ugyanakkor Magyarországon nem tiltották be a pártokat (mármint nem mindegyiket), bár húsz éven át kétségtelenül mindig egy párt vagy politikai erő nyerte meg a választásokat, és voltak betiltott pártok is. Ráadásul régi hagyomány, hogy a magyar nyelv használói csak a kommunisták uralmát nevezik „diktatúrának”; Horthy Miklós rendszere esetén azonban (Szálasi Ferenc hatalomra kerüléséig értve azt) szinte mindenki vonakodik e szóhasználattól.

Még ennél is problematikusabb, hogy a közéleti vitákban néhányan az ún. Kádár-korszak (1957/1964–1989) egyes tendenciáit a Horthy-korszakéhoz hasonló-

²⁴ Gel'man, Vladimir (szerk.): *Authoritarian Modernization in Russia. Ideas, Institutions, and Policies*. London, Routledge, 2016; White, Stephen – Korosteleva, Elena – Löwenhardt, John (szerk.): *Postcommunist Belarus*. H. n., Rowman & Littlefield Publisher, 2005.

²⁵ Guriev, Sergei – Treisman, Daniel: *How Modern Dictators Survive. Cooptation, Censorship, Propaganda, and Repression. CEPR Discussion Paper*. 2015. DP10454. Lásd <http://cepr.org/stb>.

²⁶ Levitsky, S. – Way, L. A.: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. New York, Cambridge University Press, 2010.

²⁷ Lásd Boros Zsuzsanna: *Autoriter típusú volt-e a Horthy-kori magyar politikai rendszer? Korabeli és mai nézőpontok. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. 2006 [2007]. Tomus XLIII. 99–130. o.; Szabó Dániel – Boros Zsuzsanna: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944) – Parlament, pártok, választás*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 369. ssk. o.

²⁸ Az újabb szakirodalomban például a lengyel Jerzy Kochanowsky és a magyar Boros Zsuzsanna tette ezt.

nak mondják, s ezzel már-már szétbogozhatatlanul összekuszálják a történeti és az analitikai elemzés szálait. Bár a Kádár-rendszer hatalomgyakorlási módozataiban s főleg politikai kultúrájában kétségtelenül érezhető volt a magyar hagyományok tovább élése (például a konfliktusoktól való idegenkedés, az informális érdekérvényesítés stb.), ideértve a tekintélyre alapozott uralom preferálását is, egy ún. késő totalitárius rendszer autoriter rezsimnek való minősítése – ahogy mondani szokták – ezer sebből vérzik. Összességében e rendszerek minősítésével kapcsolatos tudományos és politikai tétovaság fő oka alighanem az, hogy a legtöbb elemző szubtilis álláspontot próbál kialakítani a kérdésben, ám ehhez – egyebek mellett – nagyon szabatosan kellene meghatározni az „általában vett” autoriter rendszerek jellemzőit. Ez azonban – a fentebb említett klaszterjelleg miatt – korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek első pillantásra tűnik.

A problémás kérdésfelvetések *non plus ultrája* a következő: ha vesszük a bátorságot Horthy és Kádár uralmának összehasonlításához vagy ennek elvetéséhez, akkor – teheti hozzá bárki – miért ne vizsgálhatnánk meg ugyanezt Kádár János és (az e sorok írásakor hét éve hatalmon lévő) Orbán Viktor uralma esetén? Sőt, hogy lezárjuk a kört: Horthy és Orbán rendszere vonatkozásában is!²⁹ Az efféle kérdések szerintem felvethetők, s – a megfelelő módon és helyen kezelve – értelmesen megválaszolhatók, feltéve persze, hogy rendelkezünk az autoriter politikai rendszer valamilyen meghatározásával, valamint azzal a politikai mérséklettel, ami válaszuk megvitatásának legelső – bár nem kizárólagos – feltétele.

MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS MÓDSZEREK

Általánosan elfogadott tétel, hogy az autoriter rendszerek a demokratikus és a totalitárius államok között helyezkednek el, „valahol félúton”. De nem pont „középen” – teszem hozzá –, s nem egyszerűen „vegyítve” azok elemeit, hanem *önálló* és *öntörvényű* jellemzőkké gyúrva a „kicsit ilyen, kicsit olyan” sajátosságokat.

E *köztes jelleg* miatt leírásuk során szinte elkerülhetetlenül *negatív meghatározásokat* használunk: ilyenkor azzal próbáljuk jellemezni e rendszert, hogy mi hiányzik belőlük az egyik vagy a másik oldal felől szemlélve. Az ilyen rendszerekben – mondható például – egyfelől még akkor *sincs* meg a szabad választás lehetősége, ha van

²⁹ Lásd erről Wiener György: A 2009–2011. évi politikai rendszerváltásról. *Eszmélet*, 24. évf. 93. szám (2012). 25–52. o.; <http://eszmelet.hu>, ahol a szerző neohorthysta berendezkedésnek tekinti a 2010 utáni rendszert. Lásd még ehhez Wiener György: Orbán Viktor passzív forradalma. *Ezredvég*, 24. évf. 2014/6. szám, 105–118. o., 2014/7. szám. 84–98. o. és 25. évf. 2015/2. szám, 125–135. o. Ennek mérsékelt kritikájaként lásd Szigeti Péter: Maffiaállam? Passzív forradalmi konszolidáció? Vagy valami más? *Eszmélet*, 26. évf. 2014/4. szám. 104. 159–169. o. Publicisztikai jelleggel lásd még Berend, Nora: Magyar Myth Makers. Hungary's authoritarian government is rewriting the nation's troubled past. *History Today*, 64. évf. 3. szám (2014). 3–4. o.

valamilyen ellenzék, és négy-öt évente valahogyan „szavaznak” arról, ki kerüljön be a parlamentbe. Másfelől – teszik hozzá néhányan – e rendszerek *nem* a nyílt erőszakon alapulnak, bár kétségtelenül sokakat elnyomnak. Ugyanígy: domináns ideológiát alakítanak ki, pontosabban propagandagépezetükön keresztül sokak torkán lenyomják eszmei fixa ideáikat, s a kommunikációs teret uralva megtiltják bizonyos témák meg tárgyalását, ám ez az ideológia *nem* a kizárolagosságra épül.

A negatív definiálás módszerét alkalmazta, többek között, Egyed István, egykori köz- és közigazgatási jogász, amikor az első egyikeként 1935-ben leírta a jelentését. A „tekintélyi kormányzatokkal” bíró államok szerint szakítottak „a liberális-demokratikus felfogással, a parlamentarizmussal, a pártok váltakozó uralmával, az osztályok szembeállításával, a koalíciós kormányzás rendszerével, az egyéni alapjogok túlzott hangoztatásával és a felelőtlen testületi intézkedéssel”³⁰

A kizárolag negatív jellegű, vagyis a hiányosságokra utaló jellemzés akkor problematikus, s ilyesmivel főleg a mai politológiai szakirodalomban találkozunk, ha *fokozatokra* utaló, de a fokozatokat szabatosan meghatározni nem képes értékelésekkel társul. Az ilyen államokban – mondják például néhányan – a kormányon lévő csoportoknak van ugyan ellenzéke, de az „gyenge”, van bennük politikai versengés, de az „korlátozott”, miközben a pluralizmus „mérésékelt”, az ideológia „nem túl erős”, és így tovább. Hogy az ellenzék „milyen gyenge” (és miért), a versengés „milyen mértékben korlátozott” (és hogyan az), azt ilyenkor nem tudjuk meg. „Lejt a pálya!” – mondták például néhányan a 2014-es magyar választások idején, de hogy hány százalékos is az a lejtő, egy vagy hetvenegy, arról nem tudtak vagy nem akartak sokat mondani. Ezzel a „mondunk is valamit, meg nem is” módszerrel a mai politológusok a népmesei bíró lányához hasonlíthatnak, aki vitt is ajándékot Mátyás királynak, meg nem is.

Ennek kijelentésével nem gondolom azonban, hogy azokkal a politológusokkal van baj, akik így fogalmazzak. Az ügyetlenkedés oka ugyanis alighanem *a dolog természete*, ti. az, hogy e jelenség ténylegesen két végpont között van, és *a történeti megközelítés* hiánya. Annak figyelmen kívül hagyása, hogy mikor is keletkeztek e rendszerek. Első formáik a XX. század első felében, pontosabban az I. világháború után jöttek létre, s keletkezésük egy speciális folyamattal magyarázható: az *általános választójog*³¹ visszavonhatatlan elterjedésével a közép-, kelet- és dél-európai országokban is. A háborút kísérő és követő baloldali radikális mozgalmak ráadásul – túl azon, hogy forradalmakba, például tanácsköztársaságok kikiáltásába torkolltak –

³⁰ Egyed István: Az új államrendszerek és a magyar alkotmány. *Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok*, [Budapest] 3. évf. (1935). Különlenyomat, 6. o. Lásd <http://mtdportal.extra.hu/books/stb>. Egyed szerint a „tekintélyi kormányzatokkal” bíró államok közé Litvánia, tendenciaszerűen Lettország, Finnország, Magyarország, Portugália, Jugoszlávia, Görögország, Bulgária és Törökország, illetőleg – tévesen – Olaszország és Németország sorolható.

³¹ Emlékeztetőül megjegyzem: az *általános választójog* a *demokrácia* térnyerésének legfőbb közjogi intézménye volt.

a további demokratizálódás igényét sejtették: választójogot követeltek a nőknek, a közügyekbe való beleszólás jogát a szakszervezeteknek, és így tovább. Mindez – figyelemmel a nagy gazdasági világválság (1928–32) által felvetett lehetőségekre is – a *politikai stabilitás* lehetőségét kérdőjelezte meg. A társadalmak uralkodó csoportjai e stabilitás megteremtése érdekében fordultak az *autoritáshoz*, mely úgy volt képes integrálni különböző csoportokat, hogy közben kizárta a modern politika és állam egyik legsajátosabb megnyilvánulási formáját: a problémák megvitatását és az érdekek ütköztetését. Természetesen az annak helyt adó intézményekkel, vagyis parlamentarizmussal és nyilvánossággal együtt.

Az autoriter rendszerek létrejöttének második hulláma az 1990-es évek végére és az azt követő évtizedre tehető, ideértve még a 2008-as világválság hatását is. Kelet-Európában, így mindenekelőtt Oroszországban a szocialista (kommunista) rend összeomlása nyomán kialakult koordinációs problémákat és a nagyhatalmi szerep megingását orvosolták vele 2000 táján, illetőleg azt követően. Oroszországnak ráadásul ez az új rendszer adott alkalmat arra, hogy korrigálja a világgazdasági rendszerbe való betagozódását, például az energiapolitika terén adott lehetőségeivel élve. Közép-Kelet-Európában e hullám része volt a korábbi rendszerváltozások (1989/90) nyomán részben nyugati hatásra kialakított, sokszor nehézkesen működő *alkotmányos demokráciák felszámolása* is 2010 után, melyre az elhúzódó gazdasági világválság árnyékában, egy világméretűben is kibontakozó populistá politikai trend, valamint az európai integráció problémái közepette került sor. A magyar vagy lengyel tekintélyuralmi rendszerek főbb *körvonalai* e sorok írásának idején (2017) többnyire már láthatók, létrejöttük valódi *okainak* magabiztos megállapításához azonban még hiányzik a történelmi perspektíva; e tekintetben ezért csak tentatív kijelentések tehetők.

AZ AUTORITER RENDSZEREK FŐBB JELLEMZŐI

A tekintélyuralmi rendszer több aspektusból is megközelíthető: elemezhető az abban kialakult állami intézmények világa, vizsgálható mint általában vett politikai rendszer, s leírható az arra jellemző hatalomgyakorlási technika is. Az alábbiakban ezeket váltogatva követem.

a.) Az imént vázolt történelmi helyzetből következik e rendszerek egyik legfőbb jellemzője: a *parlamentarizmus* korlátozása. Minden autoriter rendszer arra törekszik, hogy – miközben a politikai-állami élet látszólagos középpontjában megőrzi a parlament intézményét – a legfontosabb kérdések érdemben ne a parlamentben, viták és egyeztetések közepette dőljenek el, hanem egy annál szűkebb személyi körre kiterjedő, formális vagy informális szervezetben. A parlament – miként azt például a XX. század második évtizedében a Weimar-szindróma megmutatta – sokak szemében képtelen volt stabil politikai egységet teremteni, nem váltotta be a polgá-

ri kor elején megfogalmazódó történelmi ígéretét, az általános érdekeket szolgáló jog megeremtését, s ráadásul végtelen és haszontalannak tűnő viták színhelyévé vált. A tekintélyuralmi rendszerek kiépítői úgy látták, hogy a parlament nem képes centripetális nyomást gyakorolni a politikai pártok centrifugális erőire, ezért ezt az erőt másoknak, máshol és máshogy kell kifejeznie. Azaz úgy gondolták, hogy a parlamentarizmust – mivel a hagyományos uralkodó csoportok szemében annak térnyerése az államrend *stabilitását* veszélyeztette – korlátozni, hatásait pedig mérsékelni kell.³²

A korlátozás több irányban is történhetett, illetve történhet ma is, s országa válogatja, hogy hol melyikre került sor.

Az egyik a parlament elé kerülő problémák körének szűkítése, melynek lehetséges eszköze az *erős végrehajtó* hatalommal rendelkező kormányzati rend – vagy ahogy régen mondták: egy „cselekvő állam” – kiépítése. Idetartozik a politikai rendszer, a kormányzás vagy az állam (kissé homályos mai terminussal fogalmazott) „prezidencializálása”, kormányzó általi irányítása vagy (egy még homályosabb kifejezést használva) a „kancellári kormányzás” kiépítése.³³ Akármit jelentsenek is ezek a megoldások, biztosan szembemennek a parlamentarizmus logikájával, mert kiiktatják annak egyik legfontosabb elemét, a „parlamentnek felelős kormányzás” lehetőségét.

Egy másik módszer a választójog kiterjesztésének megakadályozása vagy megnehezítése, például a csak részben titkos, tehát részben nyílt választójog révén, ami nyilvánvalóan bizonyos csoportok parlamenti reprezentációját volt hivatva megakadályozni, vagy a nők választójogának lehető leglassabb kiterjesztésével, később parlamentbe kerülésének más módon történő nehezítésével.

³² A korlátozás igénye – valamiféle (ön)ámításként – a tényszerűségek nyelvén is megfogalmazható volt, s ehhez csupán arra volt szükség, hogy a parlamentet „törvényhozó szervnek” nevezzük. „A XX. századi államban – fogalmazott például egy magyar közigazgatási jogász, aki a maga területén (tudva vagy tudatlanul) sok szolgálatot tett egy autoriter rezsím számára – a legisztatívának az ekzekutívához való viszonya megfordult: a XIX. században a *legislativa* volt, a XX. században az *exekutiva* lett az erősebb”. Lásd Magyary Zoltán: *Küzdelem a haladásért*. In Andrassy Mária (szerk.): *Diagnózis és terápia. Magyary Zoltán társadalomszervező tevékenysége. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Országos Közművelődési Központ, 1986. 2. kötet, 69. o.

³³ A két kifejezést azért nevezem „homályosnak”, mert használói az alkotmányos demokráciák keretei között létrejött közjogi konstrukciót visznek át egy olyan rendszerre, amely az alkotmányos demokráciák körén kívül esik. Ehhez olyan szóhasználatra van szükség, amelyben e fogalmakat nem alkotmányjogi, hanem *metaforikus* értelemben használják. Nem egyszerűen arra utalnak velük, hogy az ilyen rendszer esetén a miniszterelnök a korábbinál nagyobb, „szinte elnöki” vagy „szinte kancellári” hatalmat gyakorol, hanem azt a tényt *fedik el*, hogy e hatalom az alkotmányos demokráciákban szokásos módon nem korlátozható. Emellett természetesen utalnak *valóságos* folyamatokra is; például arra, hogy a „parlament többséget” nem egyszerűen a kormány, hanem az azt uraló párt vezetése mozgatja, az állam politikai vezetése perszonalizálódott, stb. Ezek alapjairól lásd részletesebben Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*. (Eredetileg: Budapest, Osiris Kiadó, 2003.) Digitális Tankönyvtár [http://www.tankonyvtar.hu].

Egy harmadik lehetőség a *korporatív* elemek befűzése a *képviselői* rendszerbe, ami történhet hivatásrendi és egyházi szempontokat érvényesítő felsőház kialakításával, informális vagy formális érdekegyeztető fórumok létrehozásával, és így tovább.

b.) A parlamentarizmus korlátozásának kiegészítése *egyes politikai pártok* működésének valamilyen szintű *akadályozása*, még mielőtt azok a parlamentbe kerülnének. Ez bizonyos pártok ellehetetlenítésétől mások megosztásán vagy állandéki csoportok létrehozásán³⁴ át bizonyos pártok formális betiltásáig terjedhet. Az összes párt betiltása természetesen ritka, de egy domináns párt tartós uralmára épülő politikai rendszer – mondják így is: „centrális hatalmi erőter” – kialakítása a tekintélyuralom nélkülözhetetlen eleme. A pártok korlátozása a rendszer destabilizálásaként értelmezett politikai alternatívák kizárását s ezáltal a *pluralizmus* mérséklését vagy megszüntetését jelenti. Vagyis azt, hogy senki ne legyen képes új alternatívát beilleszteni a választható lehetőségek közé, akár ennek társadalom-lélektani következményeit is felvállalva (például azt, hogy az ilyen rendszerekben a közéleti kérdésekhez a *reményvesztettség* érzése társul). A közjogi végeredmény az, hogy az ilyen államokban megmarad öt-hat legális ellenzéki párt, ám – a rendszer normál üzemmódjában – egyiknek *sincs érdemi esélye* arra, hogy kormányra kerüljön. Így a kormányzó párt számára az ellenzék szerény kontrollt jelenthet ugyan, de alternatívát már nem. Ezt néha úgy mondják, hogy létezik parlament, de nem működik a „parlamentarizmus logikája”, ami igaz is, mert e „logikának” – a fentebb említett „parlamentnek felelős kormányzás” mellett – a másik legfontosabb eleme a politikai váltógazdálkodás.

Fogalmazhatunk úgy is, hogy az ilyen államokban a parlamenti választásokon valójában nincs *valódi választási lehetőség*. Ez azonban nem hiányzik nekik, mert az autoriter rendszerekben a *választásoknak* nem a szelekció, hanem valami más funkciója van.

Például a hatalmi hierarchia csúcsán álló vezető közvetett vagy közvetlen megerősítése, pozíciója vitathatatlanságának felmutatása, vagyis az illető *akklamálása*: szimbolikus értelemben vett pajzsra emelése. A választás mint szelekciós művelet már csak azért sem fontos dolog, mert az akklamálás nem a leadott szavazatok számának, hanem a támogató felkiáltás hangerejének kérdése. S mivel az „emberi hang” és a „szavazócédula” természete különbözik, e tekintetben lehetséges, hogy néhány erőszakos a sok csendesnél hangosabban kiált. A választások egy másik funkciója a népi támogatás megszerzése, így az uralkodó elit *legitimálása*. Végül, a választás – annak ellenére, vagy épp azzal összefüggésben, hogy a tömegek azt az oligarchikus elitek, az „urak”, vagy ahogy újabban mondják: a „politikuskok” ügyének tekintik – felhasználható a kormányzó párton belüli személyi változások igazolására is. Az

³⁴ „Az ellenzék kézbentartásának vonzó stratégiája lehet, ha te magad hozod létre őket.” Hem, Mikal: *Kezdő diktátorok kézikönyve*. Budapest, Typotex Kiadó Kft., 2013.

autoriter rendszerekben egyébként sor kerülhet a kormányok bukására, ám az nem egy parlamenti választás, hanem az uralkodó párton belüli erőviszonyok változásával összefüggő bizalomvesztés eredménye.

c.) Valóságos alternatívák hiányában a hatalmon lévőköt választásokkal nem lehet kimozdítani a helyükről. Ezt a tényt a politikai rend jellegére vetítve persze megkérdőjeleződik e rendszerek (olykor hangoztatott) *demokratikus* jellege is, amennyiben sokszor előfordul, hogy a rendszer híveinél többen vannak azok, akik szeretnék megváltoztatni azt. A választás és demokrácia kapcsolata alapján a publicisztika például ilyen fordulatokkal él: „minden demokrácia feltételezi a választást, de nem minden választás (ti. szavazás) jelent demokráciát”,³⁵ és így tovább. A demokrácia látszatát persze az európaiak és az európai hagyományból komolyabban merítő rendszerek különböző eszközökkel (népszavazásokkal, népi konzultációkkal, a karizmatikus vezető személyében megtestesülő népi vonások hangsúlyozásával stb.) megpróbálják fenntartani, gyakran nem is sikertelenül.

d.) A politikai alternatívák megfogalmazásának lehetetlensége miatt az ilyen rendszerek *antiliberalisak*. Ezt néha – „szeméremből” vagy megfélemlítésből – úgy mondják: *illiberális* (nem liberális) jellegűek.³⁶ Akárhogy is mondják, a dolog azt jelenti, hogy erős bennük az ellenzékkel szembeni *intolerancia*, ami az emberi jogok, különösen pedig a polgári szabadságjogok kisebb-nagyobb mértékű korlátozásában vagy megsértésében is kifejezésre jut. Nem ritka a radikális (rendszerellenesnek minősített) politikai tevékenység törvényen kívül helyezése, sőt – mint például a mai Oroszországban – a rendszerrel akárcsak a súrlódások szintjén is szembekerülő ún. civil jogvédők megbélyegzése, esetleg tevékenységük tiltása. Az ilyen intézkedések elfogadását a politikai kultúra azon jellemzője is erősíti, miszerint a többség – miközben a liberalizmust és a demokráciát a rend stabilitását aláásó versengésként értelmezi – a politikai *stabilitás* megteremtését és fenntartását az egyik legfontosabb értéknek tekinti.

Az antiliberalis társadalom- és jogpolitika ellenére – különösen diktatúrák esetén (s főleg, ha a latin-amerikai diktatúrákat is ide vesszük) – előfordulhat, hogy e rendszerek nem vetik meg a neoliberalisnak mondott gazdaságpolitikát. Ez az „autoriter liberalizmus” lehetőségét veti fel.³⁷ E fogalom ugyanakkor – mellyel használóik a

³⁵ Vö. Wafawarova, Reason: Electoral authoritarianism: Elections without democracy. *The Herald* [Zimbabwe]. 2013. január 30.

³⁶ Vö. Mándi Tibor: Politikai gondolkodás. In Körösnéyi András (szerk.): *idézett mű* (2015), 13. o. Az *antiliberalis* jelleg funkcionális értelemben a *részleges* vagy *korlátozott pluralizmus* megteremtéséhez kapcsolódik, melyet már Linz is e rendszerek sajátosságának tekintett. Jól látszik ez a hatalomnak a civil társadalom szervezeteihez való viszonyából: a politikailag érzékeny területeken ezeket pártként kezelik, és – ha rendszeridegennek minősítik (mint például az emberi jogok védelmezőit) – fel kívánják számolni.

³⁷ Bár e felvetés a XX. század második felében létezett *latin-amerikai* diktatúrák egy ellentmondásos vonását aknázza ki, az ellentmondás magva az *európai* gondolkodásban jelent meg, ahol már Hermann

gazdasági liberalizmus és az „erős állam” összekapcsol(ód)ásának lehetőségét keresik – szerintem koncepcionális félreértésen alapul. Amit valójában ki akarnak fejezni vele, azt egy ugyanezen időben született terminus, Karl Loewenstein „militáns demokráciája” talán jobban érzékelteti, ideológiai céljait pedig a kettőből kombinált „militáns liberalizmus” kifejezés szolgálná leginkább.

e.) A polgári szabadságjogok korlátozása terén a legsúlyosabb sérelem a sajtószabadságot éri: már a rendszer kiépítése is csak úgy lehetséges, ha korlátozzák vagy megtiltják a hírek és vélemények sajtó útján való terjesztését. A korlátozás rendszerint egy *szelektív nyilvánosság* létrehozásában áll: a kevesebbeket elérő kommunikációs csatornák szabadabbak maradhatnak, a szélesebb rétegeknek szólók – a jogi szabályozás, a hirdetések piaci kontrollja vagy tulajdonjogi *gleichschaltolás* révén – korlátozottak, bizonyos platformok pedig egy propagandagépezet részeivé is tehetők. Ezen a területen ugyanakkor az egyes államok között roppant nagyok a különbségek: egyes országokban (például jelenleg Törökországban) még a Wikipédiát sem lehet olvasni, másokban pedig legalább az internet szabad.³⁸ A sajtószabadság korlátozása terén létező különbségek e rendszerek kiépülésének mértékével, dinamikájával, valamint az egyes országok eltérő társadalom-lélektani és politikai hagyományaival függnek össze.

A szólásszabadság korlátozása ugyanakkor jóval szerényebb mértékű, amíg a ki-mondott szó nem veszélyezteti a hatalmi struktúrákban kiemelt tekintélyeket, azaz az autoritást. Ezt ugyanis – akár büntetőjogi eszközökkel is – védik.

A mai autoriter rendszerek fontos sajátossága, hogy miközben jellemzően a demokrácia és a totalitarizmus közötti *köztes* pozíció kialakítására törekszenek, propagandagépezetük – talán a média technikai és a médiafogyasztás társadalmi átalakulása, talán más ok miatt – az utóbbi mechanizmusait idézi. Ezért aztán e gépezet a legfőbb politikai iparág, mely „minden pénzt megér”, és minden lehetőséget biztosítanak számára, ami miatt annak kritikusai igen könnyen legoobbelsezik annak vezetőjét. A propaganda kiemelt – a totális államokra emlékeztető mértékű – szerepét az indokolja, hogy ezek az államok részben ezzel ellensúlyozzák a fizikai-erőszak-alkalmazás területén jellemző „visszafogottságukat”, ami megkülönbözteti

Heller az „autoriter liberalizmus” lehetőségéről beszélt (vö. *Autoritärer Liberalismus? Die neue Rundschau*, 1933/44. szám. 289. o.). Lásd a téma újabb irodalmából Wilkinson, Michael A.: *The Specter of Authoritarian Liberalism: Reflections on the Constitutional Crisis of the European Union*. *German Law Review*, 14. évf. 5. szám (2013). 527–560. (kül. 542–546.) o.; Somek, Alexander: *Authoritarian Liberalism*. *Austrian Law Journal*, 2. évf. 1. szám (2015). 67–87. o.

³⁸ Az internet és az autoriter rendszerek összefüggéseit illetően különböző összefüggésekben (például „arab tavasz” vagy a későbbi Facebook- és Twitter-használat) lásd Koltay András – Török Bernát: *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. passim. A cenzúra kérdéséről lásd Abbott, Jason – Wagner Givens, John: *Strategic Censorship in a Hybrid Authoritarian Regime? Differential Bias in Malaysia’s Online and Print Media*. *Journal of East Asian Studies*, 15. évf. (2015). 455–478. o.

őket a totális államoktól. A tömeges erőszak (terror) és az ebből következő félelem hiányát ellensúlyozó másik eszköz egyes gazdaságirányítási szervek speciális jogosítványai, általában a gazdasági folyamatok szoros felügyelete s egészen az egyéni és a társadalom kisebb egységeiig (például a civil szervezetekig) lemenő kontrollja. Metaforikusan kifejezve: egy autoriter rendszerben ki lehet mondani az igazságokat, de nem lehet terjeszteni, s aki a rendszer alapvető érdekeit veszélyeztető igazságokat mond ki és próbál terjeszteni, annak nem attól kell félnie, hogy leverik a veséjét (miként egy rendes totalitarizmus klasszikus korszakában szokás), hanem attól, hogy a bankszámlájában fognak turkálni.

f.) A meggyengített parlament és a kormány, kormányzó vagy elnök kiemelt szerepe nagyobb mértékű *hatalmi homogenitást* sejtetnek, mint az a parlamentarizmus esetén elgondolható. A tekintélyuralmi rendszerek ugyanakkor nem feltétlenül a „hatalomegység” államai, hiszen azokban különböző *hatalmi centrumok* is létezhetnek. Ezek azonban – a hagyományos polgári állami intézményrendszer formális megtartása miatt (ami afféle *façade*-ként³⁹ szolgál a valóságos hatalom elfedésére) – nem láthatók. Az egyik nagy különbség az 1945 előtti és az 1990 utáni autoriter rendszerek között abban áll, hogy az előbbieken ezek a *korporációkhoz* vagy a *tradicionális* politikához kötődnek (melyben az egyházak is komoly közhatalmi tényezők voltak), az utóbbiban pedig a *politikailag szerzett magángazdasághoz*.

Ez utóbbiak ezért oligarchikus rendszerek. Az oligarchia – ez a régi uralmi forma, mely az idők folyamán oly sokszor új erőre kapott – így alárendelt elemként a tekintélyuralom esetén is szerephez jut. A gazdaságilag megerősödött oligarchák – főleg a stabilizációs időszakban – annyiban hatalmi centrumok, hogy szembeszegülhetnek a politikai hatalom gyakorlóival. Ám ha ezt teszik – miként az orosz Mihail Hodorovszkij vagy a magyar Simicska Lajos a megmondhatója –, igen könnyen megbüntetik őket, s ha háborúzni kezdenek a hatalommal, rendszerint alulmaradnak. Az oligarchák többsége nagyon jól tudja, hogy milyen következménnyel jár az, hogy vagyona nem a szabadpiacon keletkezett, hanem a politikai gyorsnaszádok farvizén. Mindenekelőtt azzal, hogy – miközben persze részesednek is a hatalomból – engedelmeskedniük kell.

Az, hogy a modern oligarchikus rendszerekben ki és kinek engedelmeskedik, meglehetősen bonyolult dolog. Ezt már az ilyen rendszerekben jellegzetesen magasabb szintű *korruptió* „kéz kezet mos” szabálya is nyilvánvalóvá teszi. Továbbá minden oligarchához kiterjedt kliensi hálózat kapcsolódik, bonyolult alá-fölé rendeltségi elemekkel, önálló érdekrendszerrel, a politika és gazdaság, nemritkán pedig

³⁹ Az autoriter rendszer a „látszatok politikája” tekintetében is valamiféle köztes állapotot jelent a polgári demokrácia és a totalitárius állam között. Amíg ugyanis az utóbbiban „Patyomkin-intézményeket” építenek, hogy durván becsapják a nézelődőt, addig az előbbiben „arculatot terveznek”, meghagyják a régi építmény *façade*-jét, de valami újat rejtjenek mögé, aki pedig nézelődni szeretne, annak hetykén odavágják: „nincs itt semmi látnivaló, haladjon tovább!” Ennek egy aspektusáról publicisztikai jelleggel lásd Tóth Gábor Attila: Faszád alkotmány. *Szuverén* [http://szuveren.hu], 2016. október 5.

a legalitás és a jogszerűtlenség világa közötti átjárásokkal. A különböző érdekcsoportok foglyul is ejthetik az államot (*state capture*), ami abban áll, hogy folyamatos befolyást szereznek a jogalkotásban, és informális, többnyire rejtett módon a csak számukra megfelelő törvényeket fogadtatnak el.⁴⁰ Erre kivételesen a rendezetlen alkotmányos democráciákban is sor kerülhet (mint például az 1970-es évek Olaszországában vagy a mai Dél-afrikai Köztársaságban), tipikus módon azonban a nem demokratikus államokban fordul elő.

f.) A tekintélyuralmi rendszerek önmagukat *alkotmányos* rendszereknek tekintik, sőt – amint azt a Horthy-korszakban a történeti alkotmányra és az annak részeként értelmezett Szent Korona-tanra való gyakori hivatkozás mutatta – elfogadják az alkotmányosság valamilyen eszméjét is. Az alkotmányos demokrácia Nyugat-Európában kialakult modelljétől eltérően ugyanakkor e rendszerekben előszeretettel használják a *jogot*, gyakran a büntetőjogot a *hatalom tekintélyének védelmére*.⁴¹

Joghoz való viszonyuk ugyanolyan ellentmondásos, mint a totalitárius rendszereké, bár e tekintetben kevesebb torzulást idéznek elő. A jogot politikai célok elérését segítő *eszköz*nek tekintik, de nem számolják fel, illetőleg nem veszik teljesen semmibe: idegenkednek ugyan a joguralom (*rule of law*) követelményeitől, de „a jog révén”, vagyis a jogot felhasználva szeretnek uralkodni (*rule by law*).⁴² Ezzel persze belefutnak egy kellemetlen ellentmondásba is: a joguralom és a jogállamiság híveinek mutatják magukat, s ezért el kell viselniük a független bíróságokat mint a jogállamiság emblematikus intézményét – ám ha a bíróságok tényleg függetlenek, akkor korlátozhatják a hatalmat.

Ezt az ellentmondást az autoriter rendszerek különböző módszerekkel próbálják feloldani. Például a speciális ügyekre külön bíróságokat hoznak létre, ahová a poli-

⁴⁰ Ennek közép-európai vonatkozásáról lásd Innes, Abby: The Political Economy of State Capture in Central Europe. *Journal of Common Market Studies*, 2014/1. szám. 88–104. o. Van olyan álláspont, mely szerint Magyarországon az állam foglyul ejtésének „sajátos, mondhatni inverz formája alakult ki, amelyben a nagyon is erős közhatalom egyes üzleti érdekcsoportokkal mintegy szimbiózisban működik. Az államhatalmat tehát nem gazdasági lobbik, hanem a kormányzó hatalmi elit és az ennek holdudvarában elhelyezkedő gazdasági szereplők tartják fogva.” Ligeti Miklós: Korrupció. In Jakab András – Gajdusчек György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, 2016. 447–448. o. A magyar vonatkozásokról lásd még Magyar Bálint – Vásárhelyi Júlia (szerk.): *idézett mű* és Magyar Bálint: *idézett mű*.

⁴¹ Példa: Piłsudski esetében a lengyel Büntetőtörvénykönyv így fogalmazott: „hazánk függetlensége megújítójának, a nemzet tanítójának tetteire és érdemeire való emlékezés mindörökké a nemzeti lélek kincsestárába tartozik, és ezért a törvény különös védelme alatt áll. Aki megsérti Józef Piłsudski nevét, az öt évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható.”

⁴² Vö. Ginsburg, Tom – Moustafa, Tamir (szerk.): *Rule by Law. Judicial Politics in Authoritarian Regimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008; valamint erről érdemi recenzió: Balasubramaniam, Ratna Rueban: Judicial Politics in Authoritarian Regimes. *University of Toronto Law Journal*, 59. évf. (2009). 405–415. o.

itikailag fontos ügyeiket „beterelgetik”.⁴³ Egy másik módszer: különböző szelekciós mechanizmusok révén átalakítják a bírói kart, mert úgy vélik: az újonnan – „általuk” – kinevezett bíróktól nagyobb hajlékonyságot várhatnak el. Általában az is megállapítható, hogy az ilyen rendszerek jogi gondolkodása a jogállamiság *formális* felfogását részesíti előnyben, amely nem állít érdemi követelményeket az állam elé, és megolajozza a „rule by law”-t. A deklarációk ellenére azonban az uralmi célok érdekében sok olyan szabályt kell alkotniuk, amely teljesen még a jogállamiság formai követelményeinek sem felel meg (nem egyértelműen megszövegezett, visszaható hatályú, lehetetlent ír elő, és így tovább) – s az ilyen esetekre csak a jogállamiság eszméjének lejárata⁴⁴ vagy az államrezon szerepének hangsúlyozása marad.

g.) A tekintélyuralmi rendszerek fontos jellemzője, hogy azokat mindig *többféle csoport támogatja* (Spanyolországban például Franco leghűségesebb támogatói a fallangisták, a monarchisták és az egyház voltak – egy meglehetősen heterogén társaság), ám ez nem jön létre automatikusan: a lehetséges támogatókat a rendszer vezetésének kell *csendes szövetségbe* szerveznie. E szövetség különböző *alkukat, speciális szabályokat, olykor szabályelkerülési lehetőségeket: fő szabály alóli kivételeket, sőt titkos paktumokat* is jelent. Ez utóbbiak másodlagos hozadéka a politikai ellenzék megosztása is lehet; amint az nálunk a Bethlen–Peyer-paktumból⁴⁵ nyilvánvaló. Az efféle szövetségek már csak azért is viszonylag könnyen megszervezhetőek, mert az autoriter rezsimek – szemben a totalitáriusokkal – nem a folyamatos és aktív népi támogatásra, hanem csak a kialakított rend *passzív elfogadására* építenek.

h.) Természetesen az elfogadó attitűdöket is „elő kell állítani” és fenn kell tartani valahogyan, s ebben a gondolatoknak döntő szerepük van. A szakirodalmat gyakran megosztó kérdés, hogy e rendszereknek van-e egyáltalán egységes és domináns *ideológiájuk*. A problémát az veti fel, hogy a csendes szövetséget egyfelől „nemzeti egységként” kell feltüntetni ahhoz, hogy ne lehessen megkérdőjelezni, s ennek érdekében e rendszerek gyakran hasznosítják az *érzelmi* alapú *nemzeti* legitimációs

⁴³ Ennek egy távoli speciális esetéről lásd Cheesman, Nick: How an Authoritarian Regime in Burma Used Special Courts to Defeat Judicial Independence. *Law & Society Review*, 45. évf. 4. szám (2011). 801–830. o.

⁴⁴ Lásd például Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015.

⁴⁵ Ez valójában „a magyar királyi kormány és a szociáldemokrata munkásság kiküldöttei” közötti tárgyalásokról (1921) készült „összefoglaló jegyzőkönyv” volt, melyet Bethlen István miniszterelnök és Peyer Károly MSZDP-pártelnök, valamint további hat személy írt alá. A jegyzőkönyv egy megállapodást rögzített, mely szerint a kormány újra lehetővé teszi a szociáldemokrata párt legális működését Magyarországon, a párt pedig ennek fejében nem szervez be tagjai közé bizonyos foglalkozási csoportokat, felhagy a tömegsztrájkok szervezésével, nem terjeszt köztársasági eszméket, nem bírálja a kormány külpolitikáját, és vidéken, a földmunkások körében nem folytat propagandát. Továbbá – az általános és titkos választásokhoz való jog elvi elismerése mellett – 10%-ban maximálták a párt tagjai által betölthető parlamenti képviselői helyek számát. Ennek elfogadása fejében a kormány a mérsékelt baloldaliakkal szemben leállította (a Tanácsköztársaság után még zajló) retorziókat.

mechanizmusokat. Lettország a letteké! – harsogták például az 1934–1941 közötti lett tekintélyuralom idején, amikor is a miniszterelnöki tisztség mellé a köztársasági elnöki posztot is megszerző Kārlis Ulmanis (miközben nem hozott létre egy döntéseit jóváhagyó látszat-parlamentet, hanem korporációkat épített ki) paternalista felhangok és a nemzeti érdekekre utaló szlogenek révén fűzte egybe népét.⁴⁶ Másrészt viszont e szövetség *pragmatikus* jellegű, ezért gyakran módosul, és az uralkodó gondolatokat gyakran hozzá kell igazítani a módosult szövetséghez. Ez utóbbi miatt úgy tűnhet, hogy az ilyen rendszereknek nincs uralkodó ideológiájuk.⁴⁷

Az ideológiamentes politikai szövetkezés szerepe miatt a régebbi szakirodalomban az autoriter hatalom kiépítésére irányuló törekvéseket alkalmasint *boulangizmus*nak is nevezték, a XIX. század végén élt francia politikus-tábornokra, Georges Ernest Boulanger-re (1837–1891) utalva. Boulanger politikailag nagyon heterogén csoportok (orléans-isták, bonapartisták, royalisták, sőt baloldaliak) között is képes volt szövetséget létrehozni, s nacionalista és populista felhangok mellett tömegeket volt képes (rövid időre) mozgósítani. Valóban kísérletet tett egy autoriter jellegű politikai rendszer létrehozására Franciaországban, ez azonban nem sikerült neki.⁴⁸ Talán túl korán próbálkozott vele, talán tisztulú volt⁴⁹ a nagy gazemberségekhez.

Akárhogy foglaljunk is állást az ideológia kérdésében, annyi mindenképpen megállapítható, hogy az e rendszerek mögött álló csendes szövetséget könnyebb úgy nemzeti egységnek feltüntetni, ha a politikai rendet a *nép és vezetője egybeolvadás*saként gondolják el. „A vezetőnek a nép akaratát kell keresnie – hangsúlyozta például Franco. Az autoriter rendszerek a nép irányában sokszor *gyámkodó demokráciáknak* tűnnek, s *gondoskodó* rendszerként értelmezik magukat. A vezető személye iránti lojalitásnak a legitimációban gyakran valóban jelentős szerepe van. Az ilyen rendszereket nevezte Linz tradicionális autoritarizmusnak, szemben a hivatalnoki és katonai változattal, ahol inkább bizonyos hivatalnoki körök pragmatikus szövetsége teremti meg a rendszer alapját. Az előbbire Franco Spanyolországa a példa, az

⁴⁶ Ulmanis ideológiájának vizsgálatáról lásd Hanovs, Deniss – Eraudkalns, Valdis T.: Happy Birthday, Mr. Ulmanis! Reflections on the Construction of an Authoritarian Regime in Latvia. *Politics, Religion & Ideology*, 15. évf. 1. szám (2014). 64–81. o.

⁴⁷ Lásd e tekintetben Todosijević, Bojan – Enyedi, Zsolt: Authoritarianism without Dominant Ideology. Political Manifestations of Authoritarian Attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29. évf. 5. szám (2008). 767–787. o.

⁴⁸ A Boulanger-jelenségről a hazai szakirodalomban lásd M. Szabó Géza: Jobboldali radikalizmus az EU-ban. *Magyar Szemle*, 15. évf. 5–6. szám (2006). 108–127. o.; A negyedik lovas. *Grotius*. [http://www.grotius.hu]; valamint Hahner Péter: *Legújabb 100 történelmi tévhit*. Budapest, Animus, 2016. 66. fejezet.

⁴⁹ „Ügy halt meg, ahogy élt: alhadnagyként” – mondta róla Georges Clemenceau megvetően. Ennek háttere: miután nem állt egy monarchista puccs élére, elveszítette a hatalmi elit kegyét, összeesküvés vádjával száműzték, végül elmenekült Franciaországból, majd Belgiumban öngyilkosságot követ el volt szeretője sírjánál.

utóbbira Dél-Korea. Az utóbbi időben többen a *populizmus* szerepét hangsúlyozzák a fennálló elfogadtatásában, ami (részben) ugyancsak ideológiai kérdés.

A populizmus termőtalaját az teremti meg, hogy e rendszerek *nemzeti újjáéledést* – vagy ami ugyanaz: valami nagy bajból való kilábalást, gyógyulást, védelmet – hirdetnek. Ezt olykor úgy mutatják fel, mint az „ország erkölcsi megújításához” vezető egyetlen utat, amit egy betegségből való *kilábalásként* vagy egy összeomlott épület *rendbehozatalaként* fognak fel. A lengyel rendszernek még az elnevezése is erre utalt: *szanációs rendszer* (a latin *sano, sanare*: gyógyítok, gyógyítani szóból képezve). Piłsudski ennek keretében azt hangsúlyozta, hogy az ország „erkölcsi megújításához”, vagyis meggyógyításához meg kell szüntetni a pártok torzsalkodását. Minthogy azonban a „torzsalkodás” a pártok természetes velejárója, az ennek megszüntetésére vonatkozó igény a pártok betiltását vagy korlátozását szokta jelenteni, amire Lengyelországban sor is került. Az eltérő közjogi helyzet ellenére (ti. hogy csak a baloldali szélsőség pártja volt betiltva, a jobboldali szélsőség pártjai pedig egy ideig csak háttérbe szorítva) hasonló propagandatételeket alkalmaztak a Horthy-rendszerben is. Az országnak – hangsúlyozták kormánypolitikusok és a hivatalos újságírók – ki kell lábalnia a Tanácsköztársaság *betegségéből*, be kell gyógyítania a zsidó-bolsevik összeesküvést okozta *sebeket*, fel kell épülnie a trianoni *sokkból*, és így tovább.

i.) A francia tábornok koraszülött kísérletének futó említése egy további vonás kiemelését is lehetővé teszi, amennyiben az ismert mondás („Nem Boulanger csinálta a boulangizmust, hanem a boulangizmus Boulanger-t”)⁵⁰ a tekintélyuralmak társadalmi és társadalom-lélektani jellemzői felé mutat. Az ilyen rendszerek ezernyi szállal kötődnek ahhoz a társadalomhoz, ahol létrejönnek, ideértve annak múltját is. A társadalom szerkezetét rendszerint – például egy új középosztály politikai eszközökkel történő létrehozásával – módosítják, biztonság iránti vágyát ideig-óráig kielégítik, korábban kialakult (például a közéleti kérdésekhez, a konfliktusokhoz, sőt a választáshoz⁵¹ való viszonyt uraló) attitűdjeit saját szolgálatukba állítják, aktuális reményeit pedig aktívan formálják.

Dichotómiák és triászok

Ezek után viszonylag könnyen áttekinthető, hogy az elmúlt évtizedekben született írások szerzői mikor mit értenek az *autokrácia* és az *autoriter rezsim* kifejezéseken, akár külön-külön, használják azokat, akár együttesen. A következő jellegzetes fogalomhasználati módokkal találkozunk.

⁵⁰ Arthur Meyer francia sajtómágnás *bonmot*-ja az általa irányított konzervatív lap, a *Le Galois* 1889. október 11-i számában.

⁵¹ A fordulat értelmezéséhez lásd József Attila szavait: „Óh, én nem így képzeltem el a rendet...| Nem hittem... népet, amely retteg, hogyha választ, | szemét lesütve fontol sanda választ | és vidul, ha toroz” (*Levegőt!*).

1. Az autokrácia a *diktatúra* s általában az egyeduralom *szinonimája*, s ebben az értelemben a demokrácia ellentéte. Eszerint minden diktátor autokrata, s minden önkényúr diktátor. Ez a szóhasználat – bár nem volt ismeretlen korábban sem⁵² – az 1950-es évek totalitarizmus-elméleteiben jelent meg,⁵³ de igazán az 1980-as években terjedt el, részint az orosz történelem elemzőinek írásaiban,⁵⁴ a közel- és távol-keleti, valamint afrikai egyeduralmak leírásakor,⁵⁵ részint pedig egyes általános elemzésekben.⁵⁶ A döntő áttörést a nyelvhasználatban angolszász területen a *public choice* elméletét népszerűsítő jogász-közgazdász, Gordon Tullock (1922–2014) *Autokrácia* című könyvének megjelenése jelezte. Ebben a számos fogalmi tisztázatlansága ellenére is nagy hatású műben Tullock lényegében egyenlőségjelet tett a két terminus közé.⁵⁷

Miután ez széles körben elterjedt, az államok és politikai rendszerek bináris tipológiájának legismertebb XX. századi felosztása, a

demokrácia – és – diktatúra (1/a)

helyébe számos rendszertanban a

demokrácia – és – autokrácia (1/b)

⁵² Lásd Heaps, William James: *Autocracy vs. Democracy*. Neale Publishing Company, 1918, aminek érdekessége, hogy nem Oroszországot, hanem Poroszországot tekinti az autokrácia igazi otthonának.

⁵³ Vö. Friedrich, Carl Joachim – Brzezinski, Zbigniew: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, Ma., Harvard University Press, 1956, 21965; Schapiro, Leonard: *The Origin of the Communist Autocracy. Political Opposition in the Soviet State*. London, Bell and Sons – LSE, 1956, 21977, Macmillan, 1987.

⁵⁴ Oroszország történetének 1980-as évekbeli szakirodalmából (az *autokrácia* szóhasználatlal összefüggésben) lásd Yanov, Alexander: *The Origins of Autocracy. Ivan the Terrible in Russian History*. Berkeley, University of California Press, 1981; McDaniel, Tim: *Autocracy, Capitalism, and Revolution in Russia*. Berkeley, University of California Press, 1988; valamint Alef, Gustave: *idézett mű* (1986).

⁵⁵ Lásd például Ladjevardi, Habib: *Labor Unions and Autocracy in Iran*. Syracuse University Press, 1985; Waruhiu, S. N.: *From Autocracy to Democracy in Kenya*. S. N. Waruhiu kiadása, 1994; Dardess, John W.: *Confucianism and Autocracy: Professional Elites in the Founding of the Ming Dynasty*. Berkeley, University of California Press, 1983.

⁵⁶ Lásd e tekintetben például Madariaga, Isabel de: *Autocracy and Sovereignty*. *Canadian-American Slavic Studies*, 16. évf. (1982). 369–387. o. Érdemes megjegyezni, hogy Isabel de Madariaga (aki egyébként Leonard Schapiro felesége volt) az orosz történelem kiváló ismerője, s e munkájában amellet érvelt, hogy *szamogyerzsvavnijt* tévesen fordítják angolra *autokráciaként*, mert a szó helyesen *szuverenitást* jelent. Ez utóbbi ugyanis szerinte azt a jelentésárnyalatot is kifejezi, ahogyan az oroszok önmagukat látták, és ahogyan a Nyugat látta Oroszországot.

⁵⁷ Tullock, Gordon: *Autocracy*. Berlin, Springer Science+Business, 1987. Ennek 1. oldalán Tullock így fogalmazott: „a világ legtöbb kormányzata ilyen vagy olyan diktatúra... Ezeket »autokráciának«, s nem »diktatúrának« nevezem, mert tárgyalni kívánom a királyságokat és a birodalmakat is.” Mivel pedig – fokozta a fogalmi zűrzavart – „az örökletes uralkodó és diktátor között a valóságos kormányzatok szintjén nincs is olyan nagy különbség”, „az »autokrácia« szó mindkettőre kiterjed”.

felosztás lépett.⁵⁸ A különböző elemzők ezek után nem a *demokrácia és diktatúra*, hanem a *demokrácia és autokrácia* egyes kérdéseiről értekeztek,⁵⁹ autokráciának pedig azt a „kormányzati rendszert” tekintették, „amelyben az állam minden tevékenységére kiterjedő legfőbb politikai hatalom egyetlen személy kezében összpontosul, akinek a döntései sem külső jogi korlátozásoknak, sem (az államcsíny vagy a lázadás közvetlen fenyegetését kivéve) szabályozott népi kontrollmechanizmusoknak nincsenek alárendelve”.⁶⁰

E jellegzetes meghatározásból jól látszik, hogy a legfőbb hatalom kiépítésének és fenntartásának eszközeiről és módjáról szívesen megfélekednek – talán azért, hogy ne kelljen szégyenkezve tárgyalni velük. Egy autokrata ugyanis – mondhatja bárki – nem feltétlenül diktátor; s az autokrácia olyan diktatúra is lehet, amelynek nem beszélünk a módszereiről.

A diktatúrafogalom ejtése viszont fogalmi zavart okozott, mert a vérből és mocskból születő, sokszor brutális eszközökkel fenntartott rendszereket túlságosan is finomkodónak tűnhetett autokráciának nevezni. Ráadásul változások álltak be a „másik oldalon” is, amennyiben – nem sokkal a most említett terminológiai váltás után – megszületett a „működő” (*funktionierende*) és a „hiányos demokrácia” (*defekte Demokratie*) fogalma,⁶¹ ami módosulást igényelt a „sötét oldal” kategóriáiban is.

2. Amikor az elemzések a kétosztatú bináris rendszerekről egy differenciáltabb, skáláris értékelést lehetővé tévő háromosztatú (tiász jellegű) kategória-rendszerre tértek át, az *autokrácia* szó új értelmet kapott, s a *demokrácia és diktatúra* közötti köztes kategória lett. Az államok és politikai rendszerek fő típusai ezek szerint a

demokrácia – autokrácia – diktatúra (2/a)

lett. Ezt a tipológiát alkalmazta idézett cikkében Kornai János, aki így foglalta össze a három rendszer jellemzőit:

⁵⁸ Másodlagos elemként sok elemzésben természetesen megmaradt a demokrácia-diktatúra szembeállítás is; például alkalmasint még Linz szövegeiben is találkozunk vele. Lásd Linz, Juan José: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London, Lynne Rienner, 2000 (mely 1–6. fejezetében megjelent már 1975-ben is). 51. és 135. o.

⁵⁹ Lásd például Bernholz, Peter: *Transitions from Autocracy to Democracy*. In *The Encyclopedia of Public Choice*. Springer, 2004. 907–911. o.

⁶⁰ Eredetileg Johnson, Paul M.: *A Glossary of Political Economy Terms*. Auburn, Auburn University, 1994–2005 [<http://www.auburn.edu/~johnspm/gloss/>]. Később ugyanezt közli az angol nyelvű Wikipédia (a színvonalra jellemző, hogy történelmi példái között ott az Azték Birodalom is) és több népszerűítő kisfilm (lásd például *What is autocracy?* lásd <https://www.youtube.com/stb>).

⁶¹ Lásd erről Thiery, Peter: *Demokratie und defekte Demokratie*. In Bendel, Petra – Croissant, Aurel – Rüb, Friedbert W. (szerk.): *Zwischen Demokratie und Diktatur. Zur Konzeption und Empirie demokratischer Grauzonen*. Opladen, Leske + Budrich, 2002; Merkel, Wolfgang – Puhle, Hans – Jürgen – Croissant, Aurel – Eicher, Claudia – Thiery, Peter: *Defekte Demokratie*. Opladen, Leske + Budrich, 2003.

„Sorsz.	<i>Demokrácia</i>	<i>Autokrácia</i>	<i>Diktatúra</i>
<i>Elsődleges jellemzők</i>			
1.	A kormány békés, civilizált procedúrával leváltható	A kormány békés, civilizált procedúrával nem váltható le	A kormány békés, civilizált procedúrával nem váltható le
2.	Szilárdak azok az intézmények, amelyek együttesen garantálják a leválthatóságot	Csak formálisan léteznek, vagy gyengék azok az intézmények, amelyek együttesen garantálnák a leválthatóságot	Nem léteznek azok az intézmények, amelyek lehetővé tennék/garantálnák a leválthatóságot
3.	Van legális parlamenti ellenzék; a választásokon több párt indul	Van legális parlamenti ellenzék; a választásokon több párt indul	Nincs legális parlamenti ellenzék; a választásokon egy párt indul
4.	Nincs terror (tömeges kényszermunkatáborok és kivégzések)	Nincs terror (tömeges kényszermunkatáborok és kivégzések), de szórványosan felhasználnak különböző eszközöket a politikai ellenfelekkel szemben (hamis indokolással börtönbüntetés, esetleg politikai gyilkosság)	Terror van (tömeges kényszermunkatáborok és kivégzések)

<i>Másodlagos jellemzők</i>			
5.	A parlamenti ellenzékkel szemben nem alkalmaznak represszív eszközöket	A parlamenti ellenzékkel szemben alkalmaznak represszív eszközöket	Nincs parlamenti ellenzék
6.	Aktívak és függetlenek a „fékek és ellensúlyok” intézményei	Gyengék és nem függetlenek a „fékek és ellensúlyok” szerepére hivatott intézmények	Nem működnek olyan intézmények, amelyeket a „fékek és ellensúlyok” szerepére hoztak volna létre
7.	Aránylag kevés az uralkodó politikai csoport által kinevezett tisztségviselő	Szinte minden fontos tisztségre az uralkodó csoport a saját embereit nevezi ki	Minden fontos tisztségre az uralkodó csoport a saját embereit nevezi ki
8.	A kormánnyal szembeni civil ellenállásnak nincs törvényi korlátja, a civil szféra erős	A kormánnyal szembeni civil ellenállásnak nincs törvényi korlátja, de a civil szféra gyenge	A kormánnyal szembeni civil ellenállást a törvény tiltja
9.	Sokféle formában és releváns mértékben részt vesznek az érintettek és azok szervezetei a döntések előkészítésében (érdemleges participáció)	A participáció jogi keretei léteznek, de gyakorlatilag nem érvényesülnek	A participációt még formálisan sem írják elő
10.	A sajtószabadságot a törvény garantálja, és valóban érvényesül	A sajtószabadságot jogi és gazdasági eszközökkel korlátozzák	Nincs sajtószabadság”

Forrás: Kornai János (2016).⁶²

⁶² Kornai János: *idézett mű* (2016), 1090. o.

Ennek és az ehhez hasonló megközelítéseknek azonban – utalásaiban helyes leíró volta ellenére is – két gyengéje van. Az egyik, hogy néhány helyen (például 1/b – 1/c, vagy 3/a – 3/b) nem tesz lehetővé fokozatokat. A másik, hogy az „autokráciát” valójában az „autoriter rezsim” jellemzői alapján mutatja be.

Ez első pillantásra csak szóhasználati kérdésnek tűnik. Miért ne állapodhatnánk meg abban – kérdezhetné bárki –, hogy az „autoriter rezsim” helyett „autokráciát” mondunk (amit, végtére is, mind a magyarban, mind az angolban könnyebb kimondani), s hogy az utóbbi terminus mögött felhalmozódott elméleti hagyományt és tartalmat felcseréljük az előbbivel? Nos, ez azért nem szerencsés, mert a (2/a) szerinti kategória-rendszerben – az autokráciafogalomnak az 1980-as években adott steril meghatározása miatt – nem tisztázhatók bizonyos kérdések. Például, hogy a szóban forgó köztes kategória, azaz az autokrácia lehet-e diktatórikus, vagy hogy a diktatúrák élén miért nem állnak mindig diktátorok.

Ennél fontosabb, hogy a köztes kategória eredetileg nem analitikai, hanem történeti-empirikus fogalom volt, s nem a „diktatúrával” szemben fogalmazódott meg, hanem a totalitárius rendszerekkel szemben. Linz eredeti intenciói szerint így az *alkotmányos demokrácia és a totalitarizmus* közötti köztes forma az *autoriter rendszer*, mely vegyíti a két szélsőség sajátosságait, pontosabban valahol a kettő között áll. Eszerint az államok és politikai rendszerek az

alkotmányos demokrácia – autoriter rezsim – totalitarizmus (2/b)

egyikébe sorolhatók. Az „autoriter rezsim” természetesen itt is „magába fogadja” mindazon – közel-keleti, afrikai, ázsiai s közép- és dél-amerikai – diktatúrákat, amelyek nem totalitáriusak, s ezzel túlságosan is terhelt lesz. Ez esetben azonban ez azért nem probléma, mert – elvileg – bármely csoportban további alosztályok hozhatók létre.

Annak, hogy az *autoriter rezsim* fogalmát nem lehet a végtelenségig, *mindenféle diktatúrára* kiterjeszteni, érdekes jele volt Linz azon törekvése, hogy bizonyosfajta rendszereket elkülönítsen azon belül, vagy leválasszon a fogalomról. A személyes kapcsolatokra épülő, a jogot semmibe vevő és ideológiamentes rendszerek egy sajátos körére például bevezette a *szultanizmus*⁶³ kategóriáját. Körülbelül így:

alkotmányos demokrácia – autoriter rezsim – totalitarizmus (2/c)
szultanizmus és egyéb diktatúrák

Ez a Max Weber elméletét idéző – a weberi rendszerben szélsőséges patrimonializmusnak is mondható, sőt Weber fogalmait továbbgondoló – fogalom Linz-

⁶³ Lásd erről H. E. Chebabi és Juan J. Linz tanulmányát: A Theory of Sultanism. 1–2. rész, megjelent H. E. Chebabi, H. E. – Linz, Juan J. (szerk.): *Sultanistic Regimes*. Baltimore, John Hopkins University, 1998. 3–48. o.

nél meglehetősen különböző diktatúrákat takar. Például a kubai Batista-rendszer (1952–1959), a nicaraguai Somoza-rendszer (1967–1972/1974–1979), a két Duvalier rendszerét Haitin (1957–1971 és 1971–1986), Ferdinand Marcos uralmát a Fülöp-szigeteken (1965–1986) és Mohammad Reza Pahlavi uralmát (1941–1979) Iránban. Itt nem az az érdekes, hogy lehet-e *ezeket* a diktatúrákat, például egy iránit és egy kubait, egy csoportba sorolni, vagy sem, hanem az, hogy az „autoriter rezsim” miféle altípusait lehet megállapítani, és hogyan. Erre természetesen nem térhetek itt ki, bár e tekintetben is – például az empirikus adatok és az elméleti kategóriák kapcsolatát illetően – igen érdekes összefüggéseket lehetne kimutatni.⁶⁴

3. Végül, az *autokrácia* és az *autoriter rezsim* fogalmak érdekes használata az, amikor történelmi fejlődési ívbe helyezik a két kategória által jelzett jelenségeket, és azt mondják: az autokrácia totalitarizmusként folytatódik, vagy abból autoriter rezsim lesz. Azaz

autokrácia	→	totalitarizmus	(3/a)
vagy			
autokrácia	→	autoriter rezsim.	(3/b)

Az előbbi Friedrich és Brzezinski ma már klasszikus könyvében olvasható, akik úgy fogalmaztak, hogy „a cárok autokráciája így (ti. Leninnek a cári Oroszország viszonyaira való utalásai révén) a totalitarizmusban tükröződött”.⁶⁵ Manapság inkább az utóbbival találkozunk. Például amikor az orosz történelmet elemző német történész, Andreas Umland a *Russian Politics and Law* vendégszerkesztőjeként arról ír, hogy Putyin autoriter rendszere az „orosz út” politikailag és kulturálisan *egyedi* jellegéről alkotott elgondolásokat mozgósítja saját maga igazolására, nevezetesen azokat, amiket már az orosz autokrácia korszakában is használtak.⁶⁶ Mindkét fogalomhasználat azt sugallja, hogy a múlt valamilyen értelemben és mértékben fogva tartja a jelent, s a történelmi kényszerek előbb-utóbb érvényesülnek. Azt persze nem teszi hozzá, hogy ez – már ha ez az összefüggés igaz egyáltalán – „így is, úgy is” megtörténik, vagyis egyszer az autoriter rendszereknek is vége lesz.

⁶⁴ Pusztán utalok a politológiai szakirodalom tobzódó altípus-konstrukcióinak egyik legutóbbi fejleményére: Wahman, Michael – Teorell, Jan – Hadenius, Axel: Authoritarian regime types revisited. Updated data in comparative perspective. *Contemporary Politics*, 19. évf. 1. szám (2013). 19–34. o. E tanulmány áttekinti az elmúlt évtized legjellegzetesebb tipológiáit.

⁶⁵ Friedrich–Brzezinski: *idézett mű*, 28. o.

⁶⁶ Umland, Andreas: The Claim of Russian Distinctiveness as Justification for Putin’s Neo-Authoritarian Regime. *Russian Politics and Law*, 50. évf. 5. szám (2012. szeptember–október). 3–6. o.

Tartalom

Köszöntő	13
Szigeti Péter szakmai pályája	15

TANULMÁNYOK

ANDOR LÁSZLÓ	
A jóléti állam tegnapelőtt és holnapután	19
ARTNER ANNAMÁRIA	
A szervezett kapitalizmus kettős válsága	36
BALLA ZOLTÁN	
A rendészet és annak sajátos intézménye: a rendészeti panaszjog	46
BIHARI MIHÁLY	
Az 1956-os forradalom és szabadságharc nemzetközi háttere	52
CS. KISS LAJOS	
Lehetséges-e jogelmélet államelmélet nélkül?	60
DELI GERGELY	
Mi (volt) a jog?	80
EGRESI KATALIN	
Az olasz közjogtudományi gondolkodás születése és első korszaka	105
ERDŐS CSABA – SMUK PÉTER	
Parlament és hatalommegosztás	127
FAZEKAS JUDIT	
A termékfelelősség és a termékszavatosság mint a kötelem relatív szerkezetének áttörése	150
FORGÁCS IMRE	
Ment-e a politológusok által a világ elébb? <i>Az írástudók felelőssége az Európai Unió jövőjéért</i>	160

HALMAI GÁBOR	
A liberális alkotmányos rendszerek tartóssága	
<i>Rendszerváltás az Egyesült Államokban és Magyarországon</i>	167
KECSKÉS GÁBOR	
A doktori képzés missziója	
<i>A belső és külső környezet minőségbiztosítási kérdései</i>	176
KRAUSZ TAMÁS	
Deutscher, Lenin és a kelet-európai perspektívák	
<i>Néhány gondolat a szocializmus elméletétörténetéről</i>	188
KUKORELLI ISTVÁN	
A magyar alkotmányos rendszerváltozás általános jellemzői	
<i>Az alkotmány átmenetisége, az alkotmánymódosítások alkotmánya 1989–2012 között</i>	208
LENKOVICS BARNABÁS	
Emberi jogunk: a tulajdonjog!	
<i>(Egy probléma vázlata)</i>	227
PAKSY MÁTÉ	
Francia jogértelmezéstanok – utópia es realizmus között	239
PETRÉTEI JÓZSEF	
A köztársasági elnök döntési hatáskörei és az ellenjegyzés intézménye	254
PONGRÁCZ ALEX	
Arkhónok lázadása, avagy volt-e létjogosultsága egy rendszerkritikus fordulatnak?	272
PÖDÖR LEA	
A jogelmélet fönixmadara: a joghézag	281
RÉVÉSZ T. MIHÁLY	
A sajtószabadság ügye 1847 Magyarországon	291
SEBŐK MIKLÓS	
A Nemzeti Együttműködés Rendszere és az organikus államelmélet	
<i>Konpcionális vázlat</i>	306
SZABÓ MIKLÓS	
A jogeset dialektikájához	
<i>A kazuisztika</i>	316
SZILÁGYI PÉTER	
A társadalomelméleti és a politikai filozófiai alapozású jogelméletek különbsége	328

SZILVÁSY GYÖRGY PÉTER	
A magyar államfő és a törvényalkotás	343
SZMODIS JENŐ	
A jogelvek egyes jogalkalmazási kérdéseiről	359
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN	
A szofista nomosz/phüszisz antitéziszről	
<i>Röviden</i>	375
TAKÁCS PÉTER	
Autokrácia és autoriter rezsim	
<i>Észrevételek két osztályozó kategória jelentéséhez és használatához</i>	385
WIENER GYÖRGY	
A választói magatartás stabilitása 2010 előtt és után	411

FÜGGELÉK

Szigeti Péter tudományos munkáinak jegyzéke	449
A Jog – Társadalom – Politika című ünnepi konferencia programja	461
A kötet szerzői	463

UNITAS MULTIPLEX

Ünnepi tanulmányok

Szigeti Péter

65. születésnapjára

Gondolat Kiadó – SZE DFK
Budapest–Győr, 2017

